

> DÜBAM

TÜRKİYE'DE AYDIN-İKTİDAR SORUNU

İBRAHİM TIĞLI

DÜBAM

TÜRKİYE’DE AYDIN-İKTİDAR SORUNU

İbrahim TIĞLI

Genel Yayın Yönetmeni
Akif EMRE

Yayın Koordinatörü
Aynur ERDOĞAN

DÜBAM Yayınları
Küresel İletişim Merkezi
Barbaros Bulvarı, Balmumcu / Beşiktaş
Tel: (0212) 274 80 21 – 274 80 22
www.dunyabulteni.net

Türkiye’de aydın tipinin ortaya çıkışı

Osmanlı’da aydın geleneğini Tanzimat’la başlatmak tercih edilen bir yaklaşım olmuştur. Fakat klasik Osmanlı toplum ve siyasi yapısında dahi aydın geleneği her zaman var olmuştur. Bu aydın tiplerini bazen Gramsci’nin ifadesiyle var olanı dönüştürerek veya dönüştürmeksizin nesilden nesile aktaran halk şairleri, din adamları, müderrisler kanalıyla, yada iktidara bağımlı bürokratik ulema ve kalem sınıfının temayüzünde gerçekleşmiştir. Osmanlı’daki aydın sınıfının koruyucu ve yönetici özelliği ağır bastığı toplum ve siyasetin şekillenmesinde kurucu ve kurtarıcı bir özellikten yoksun olduğunu söyleyebiliriz. Modernleşme ile başlayan süreçte ise Osmanlı aydınında önemli bir işlev değişikliği görülmüştür: İktidarı değiştirmek adına kurucu ve yönetici bir rol kapmaya çalışmış ve bu mücadelesinde başarılı da olmuştur.

Özellikle Yeni Osmanlılarla (Ali Suavi, Namık Kemal, Ziya Paşa) birlikte Osmanlı aydın tipolojisinin içinde bulunduğu toplum adına düşünme ve toplumu örgütleme gibi organik bir aydın tipinin ortaya çıktığını görmekteyiz. Bu organik aydın tabirini kullanırken sınıfsal çıkar grubunu temsil ettiğini söylemek için henüz erkendir. Çünkü modern dönemdeki Osmanlı aydını mücadelesini eşitlik üzerinden değil adalet üzerinden sürdürmüştür. Osmanlı aydınının Batıda olduğu gibi toplumun inanç gibi değerleriyle bir sorunu yoktur. Mücadelesini toplumsal alanda değil siyasal alanda belirlemesi bilinçli bir tercihtir. İslam medeniyeti dairesi içerisinde kalan bu aydınların Laçiner’in ifade ettiği “Türk-Müslüman-Sünni” karakterde olması eksik bir tanımlamadır. Müslüman merkezli Türk, Kürt, Arap, Fars, Rum, Ermeni özellikler kendisini gösterir. Örneğin Ali Suavi, Tunuslu Hayreddin Paşa, Cemalettin Efgani, Muhammed Abduh, Şekip Arslan’ ı ifade edilen karakterde değerlendirmek mümkün değildir, Laçiner’in tanımlamasına Namık Kemal ve Ziya Paşa girmektedir.

Yeni Osmanlıların modernleşme ile kurdukları ilişki sağlıklı değildi. İslam medeniyeti ile batıyı uzlaştırma çabaları sonuçsuz kaldı ve miras olarak daha sorunlu bir aydın tipi bıraktılar.

Cumhuriyet Aydını

Yeni cumhuriyet aydını sorunu toplumun içinden neşet ettiği değer yargıları olarak gördü. Devrimcilik adına reddettiği Osmanlı kimliği dışına

çıkma isteyerek toplumun ahlak ve dini değerlerine karşı sert bir mücadele içerisine girdi. Bu yaklaşım bir bakıma aydınlanma çağının öncülerine bir gönderme gibi görülse de Cumhuriyet aydını batının geleneksel değerleri ile Türkiye’de ki Müslüman toplumun inanç ve kültürü arasında bir eşdeğerlik kurdu. Fakat bu kurgu ne gerçekçi bir kurgu ne de sorunu anlamaya yönelik bir çözüm arayışı değildi. Akif Emre’nin haklı tespitinde olduğu gibi muhafazakar bir ideolojiyi benimseyen Cumhuriyet aydını,

Cumhuriyet aydını, Batı değerlerini herhangi bir sorgulamaya ve yorumlamaya girmeden içselleştirmeye çalışarak taklide dayalı statik bir zihin inşa etme çabasına girdi.

Batı değerlerini herhangi bir sorgulamaya ve yorumlamaya girmeden içselleştirmeye çalışarak taklide dayalı statik bir zihin inşa etme çabasına girdi.

Cumhuriyet aydını gerçeği anlama hakikati ortaya koyma isteminden ziyade siyasal gücün yardımıyla bilgiyi siyasal, sosyal, ekonomik varoluşları için bir araç olarak kullandı. Siyasal iktidara yaslanan bu aydın tipolojisi batıdaki tersine rejimle bütünleşerek muhalefetini ve eleştirel tavrını toplumun değerlerinden yana kullandı. 1940’lı yıllara kadar ideolojik hegemonyanın başat aktörleri olan aydınlar devletle kurdukları ilişki sayesinde halktan koparak rejimin memurları oldular.

Osmanlı aydını batı değerleri ile var olan siyasi iktidar arasında bir uzlaşma ararken erken Cumhuriyet aydınları devlet içerisinde kalarak bürokrasiyle işbirliğine girdiler ve devletin modernleştirilmesinde öncü rol üstlendiler.

Modern anlamda aydın, Osmanlı’da Tanzimat’la başladığı için onu var kılan koşullar da değişim sürecinin kendisidir. Batılılaşma eğilimleri; Osmanlı aydın tipini oluşturmuş, bu anlamda batının hümanizma ile başlayan burjuva devrimi ile devam eden tarihsel birikimi Osmanlı aydını yaşamadığı için halkın değerleriyle sorunu olmasa da halktan kopuk bir şekilde ortaya çıkmışlardır. Osmanlı aydınından erken Cumhuriyet dönemi aydınına tevarüs eden bu gelenek daha sert yansıma bularak halkın üzerinde imtiyazlı bir konum elde etmişlerdir. Düşünce ve eylemlerini halka rağmen halk için savunmuşlardır. İttihatçıların Halkçılık talepleri erken Cumhuriyet aydını için de vazgeçilmez kalarak toplumun içinde olmadığı devlet için oluşturulmaya çalışılan halk anlayışını savunmuşlardır. Erken Cumhuriyet aydını Osmanlı’dan devşirdiği muhafazakarlığı devrimci te-

malarla birleştirerek sol ile işbirliği içerisinde hareket etmiştir.

Aslında erken Cumhuriyet aydınının halktan kopuk olmasının başlıca nedeni; Osmanlı aydınınının iktidarla kurduğu ilişkide aramak gereklidir. Tanzimat ve Meşrutiyet döneminin aydınları iktidarla birlikte var olmuşlar, iktidar içinde kalarak değişim ve ilerlemenin havariliğine soyunmuşlardı. Namık Kemal, Ziya Paşa dahil olmak üzere bu aydınlar ya devlet memuru ya da askerler. iktidarın imkanlarından faydalanarak eğitim almışlar yine iktidardan aldıkları yardımlarla yurt dışına gitmişlerdi. Muhalefetlerini sistem içinde kalarak yürütmüşler, güçlerini ve desteklerini yine iktidardan almışlardı.

Cumhuriyet aydını daha da ileri giderek iktidarla gönüllü bir işbirliği kurarak iktidar aygıtları haline dönüşmüşler, rejimin ideoloğluğuna soyunmuşlardır. Bu bakımdan erken Cumhuriyet aydınının düşünce eylem çizgisinde değil yalnız eylem dairesi içerisinde hareket ettiğini görebiliriz. Devletin sunduğu ekonomik ve kültürel imkanlar karşısında yeni rejimin koruyuculuğu altına giren bu yeni aydın tipi foksiyonel bir görevin icracısı olmuşlardır.

Erken Cumhuriyet aydını seçkin ve ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Halktan kopuk olduğu için halkın sorunları ile ilgilenmemiş toplum ile halk ile kendi arasına dikey bir perde koymuştur. Çünkü halk veya toplum aydınının düşündüklerini ve eylemlerini anlamaktan uzaktır. Hatta halk adına yapılacaklar için en büyük düşman halkın kendisidir. Çünkü tarihsel süreçte devletin ilerlemesi için atılacak adımlar için tepki her zaman geniş halk kesimlerinden gelmiştir. Bu algı, aydın ile toplum arasını açarken devlet aydın için öncelikli ve gerekli var oluş alını olmuştur. Halk için sorumluluk yüklenmek yerine iktidarın kendisine verdiği sorumluluğu görev bile aydın tiplerini erken Cumhuriyet döneminin aydın tipleri olarak ortaya çıkarmıştır.

Laik ve seküler bir devlet inşası için kurucu rol üstlenen Cumhuriyet aydınları, 19. yüzyıl Fransız pozitivizminin etkisiyle din dışı bir toplumun oluşturulması için çalıştılar. Tarihsel birikimin reddedilmesiyle ortaya çıkan zihinsel boşluğu batıdan tercümeyle doldurmaya çalıştılar. Geçmişin izlerini silmek adına yerine yeni bir şey koyamadığı için batıdan ithal ettikleri fikir, düşünce ve teknik bir bilgiyi tek kurtarıcı olarak

topluma sunmak istediler.

Osmanlı'da din ve iktidar arasında karşılıklı bir ilişki vardı. Cumhuriyet döneminde ise bu ilişki tek taraflı bir ilişkiye dönüştürüldü. Din iktidarın içine alınarak devletleştirildi. Din ve siyaset ayrımı Cumhuriyetin hiçbir döneminde görülmeyip din ehlileştirilmek istenerek iktidar aygıtına dönüştürülmek istendi. Cumhuriyet aydınının dinle ilişkisi her zaman sorunlu olmuştur. İslam dininin anlamaktan ziyade anlamlandırmaya çalışarak din vicdan çizgisinde kabul edilmek istenmiştir.

Osmanlı'da din ve iktidar arasında karşılıklı bir ilişki vardı. Cumhuriyet döneminde ise bu ilişki tek taraflı bir ilişkiye dönüştürüldü. Din iktidarın içine alınarak devletleştirildi.

Siyasal iktidarın egemenliğinin halk tarafından benimsenmesinde meşrulaştırıcı bir misyon yüklenen Cumhuriyet aydını hiçbir zaman özgür bir düşünce ortamından beslenememiş her zaman resmi söylemin duvarları arasına kendisini hapsedmiştir. Düşüncüyü yerine yalnız eylemi benimseyen bu aydınların eylemleri pratik ihtiyaçları gidermeye çalışmaktan öte gidemedi.

Cumhuriyet aydını ile halk arasında derin bir uçurum gerçekleşti. Aydınların söyledikleri, ortaya koydukları toplumda bir karşılık görmedi. Ne aydın halkını sevdi ne halk aydını. Bu çatışmaya son veren aydın tiplmesi ise Müslüman aydın tiplmesiyle aşıldı. İlk defa necip Fazıl Kısakürek'in yurt gezileri ve bu gezilerde yaptığı konuşmalar toplum ile aydın arasında sıcaklık getirdi. Necip fazıl, muhafazakar, sağ, milliyetçi, liberal ve İslamcı kitle tarafından takip edilen bir aydın işlevi gördü.

Aslında batı ve batı dışı toplumlarda genelde halk kesimleri ile aydın arasında belirli bir mesafe vardır. Örneğin Osmanlı'da avam-havas gibi tanımlamalar ile divan şiiri-halk şiiri bunun örnekleri gibidir. Bu ayrım Osmanlı toplumunda bir sorun olarak görülmemiş, doğal karşılanmıştır. Fakat Türkiye'de aydın ile halk arasında ki ayrım toplumsal bir hiyerarşiden ziyade mahiyette görülen bir farklılıktır. Osmanlıda avam ve havası buluşturan camii, medrese gibi mekanlar varken Cumhuriyet döneminde aydınının ve halkın birlikte olduğu mekanlar yoktur.

Aydınlar gücünü, maaşını devletten aldıkları için kendilerini halka değil iktidara karşı sorumlu hissetmişlerdir. Cumhuriyet aydınının halka yaslanması

için bir gerekçesi yoktur, o halka karşı kendisini borçlu hissetmez. Yakup Kadri'nin Ankara romanında bu aydın tiplemesi karşımıza çıkar. Bu aydınlar balolara katılır, Avrupa ülkelerinde olup bitenleri takip eder, batı müziği dinlerler. Halka ortak yönleri görülmez, kendilerini halktan soyutlamışlardır. Toplumun inanç ve değerleri onlar için nefret edilecek kadar geri, bağınaz ve kötüdür. İyi olan ise batının kutsanmasıdır. Burada aydının kendi toplumuna karşı nefretinin nedenini anlamak gerekli? Neden Türk aydını toplumun değerleriyle barışık değil bu değerleri kendisinin baş düşmanı olarak görüyor? Bu sorunun cevabı Tanzimat'tan itibaren aydının kafasındaki ilerleme söyleminde görmek gereklidir. Bu aydınlara göre yaşanan felaketlerin, savaşların, yenilgilerin, yoksulluğun, geri kalmışlığın nedeni eski olandır. Eski olan her şey kötüdür. Toplumun inanç ve değerleri, din, Osmanlı bu eskinin içindedir ve ilerlemeyi gerçekleştirebilmek için de eskiden tamamen kurtulmak gereklidir düşüncesidir.

Bu aromanı algı sanıldığı kadarıyla sadece hastalıklı bir bakış değil aynı zamanda kendini inkar etme, yok etmeye yönelik intiharcı bir bakış açısıdır. Osmanlı imparatorluğu batı medeniyeti karşısında yenilmiştir, bu yenilgi yalnız siyasal anlamda bir yenilgi değildir, batı karşısında İslam medeniyetinin de yenilgisidir. O halde bu arızı durumdan kurtulmak gereklidir. Bu nedenle yeni bir devlet ve bu devlete ram olacak yeni bir toplum inşa etmek gereklidir. Bu hastalıklı bakış açısı aydının toplum ve değerlerine sırt çevirmesine yol açarak halk için halka rağmen düşüncesi benimsendi. Bu nedenle cumhuriyet dönemi yöneticileri kendileri seçtirmek için halka gitmediler halka rağmen halk adına halkı yönettiler. Bu yüzden bu halk kendi adına karar vermez diyen zinde güçler her on yılda bir darbe teşebbüsünde bulundular.

Osmanlı'da köy ve mahalle imamları devletten maaş almazlardı. Toplumun eğitilmesinde önemli rolleri bulunmaktaydı. Cumhuriyet yönetimi ile imamlar devletten maaş alan memurlar sınıfına dönüştürülürken bu işlev köy enstitülerinde pozitif eğitim almış öğretmenler kanalıyla gerçekleştirilmek istendi. Köy öğretmenleri cumhuriyetin yeni aydın tiplemesinin en güzide örnekleriydi. Batı bilgileriyle donatılmış, iyi ziraat, tıp, meslek, eğitimler almış köylünün ihtiyaçlarını cevap verecek her türlü donanıma sahiptiler. Fakat Anadolu halkının inanç ve değerlerine saygılı değildiler. Bu nedenle köy enstitüleri denemesi başarılı olamamış yeni

köylü sınıfını ortaya çıkaramamıştır.

Müslüman Aydının İktidarla İmtihanı

Türkiye’de hala devlet en güçlü toplumsal kurum olarak karşımıza çıkıyor. Devlet hala neyin ne nasıl nasıl, kimin kim olduğu sorusuna cevap vermeye çalışıyor. Otoriteyi elinde bulundurduğu için de toplumu siyaseti ekonomiyi şekillendirmeye devam ediyor. Yasaları, yargıçları, bürokratları güvelik timleri arayıcılığı ile bizi disipline etmeye devam ediyor nasıl yaşayacağımıza bizden çok o karar veriyor.

Devletin maddi iktidarı kullandığının farkındaydık fakat zihinlerimizi, duygularımızı da kontrol ettiğinin farkına ancak modern ulus devletin ortaya çıkması ile anlayabildik. Gündelik yaşantımızı iktidar şekillendirmekte, anlam dünyamız bile onun hegemonyası altında. Bölgemizdeki dünyadaki gelişmelere iktidarın gücü ile baktığımızda anlamı olduğuna ikna edildik.

Entelektüelin iktidarla kurduğu ilişki her zaman siyasetin lehine olmuştur. Julien Benda’nın deyiimiyle entelektüelin iktidarla kurduğu ilişki aydın çürümesini de başlatır.

Müslüman aydınının iktidarla ilişkileri, Cumhuriyet dönemi, Çok partili hayata geçiş ve Askeri darbeler sonrası dönem de farklılıklar arz etmiştir. Müslüman aydınının iktidara karşı bağımsız olduğu tek dönem cumhuriyet dönemidir. Çok partili süreçle başlayan iktidar ilişkilerinde Müslüman aydın pasif bir muhalefeti tercih etmesine rağmen İslamcı aydın geleneği de bu dönemde ortaya çıkmıştır. Müslüman aydınının taleplerinin bir kısmının bu dönemde giderilmeye başlanması iktidarın meşrulaştırılmasının da önü açılmış oldu.

Müslüman aydınının iktidarla kurduğu ilişki sürekli ve eğrisel bir ilişki zeminindeydi. Darbe dönemlerinde bağımsızlaşan bu aydın tipi iktidarın sağcılaştığı veya muhafazakarlaştığı zamanlarda iktidarla ilişkilerini geliştirmekten çekinmedi. Siyasetin merkeziliği bu aydın tipinde iktidar aygıtlarının bir uzantısına dönüştürerek mağduriyet ve taleplerini iktidarla kurduğu ilişki üzerinden gidermek istedi.

Müslüman aydın tanımlamasını Meşrutiyet dönemine götürebiliriz. İslamcılık cereyanı içerisinde bir araya gelen Mehmet Akif, Elmalılı Ham-

di, Babanzade Ahmet Naim, Filibeli Ahmed Hilmi'nin İmparatorluğun sorunlarına toplumla barışık bir şekilde İslami bir çözüm öne sürdüklerini görüyoruz. Bu aydınların en önemli özelliği halkla temaslarının Tanzimat'tan gelen aydın tipinde farklılık arz etmeleridir. Sonuçta bu aydın sınıfının genel eğilimi de devleti kurtarmak olmuş, devlet dışı bir muhalefetin öncülüğünü yapamayışlarıdır.

Cumhuriyetin kuruluşundan sonra baskın aydın tipi Ahmet Rıza, Celal Nuri, Abdullah Cevdet, Yusuf Akçura çizgisi olmuştur. İslami tezahürler yasaklandığı veya yok sayıldığı için Müslüman aydın bu dönemde dışarıda kalmıştır. Devletin muhalefeti de denetlemesi, her türlü eleştirel düşüncüyü sınırlandırması bağımsız bir Müslüman aydın dilinin ortaya çıkmasını önlemiştir. Meşrutiyet döneminde İslamcı aydınların çıkardığı toplam gazete ve dergi sayısı 65'i bulurken Cumhuriyet döneminde Müslüman entelijansyasının kalem oynatmaması gerçekten manidardır. Bu dönemde Nakşibendililerin, Said Nursi, Süleyman Hilmi Tunahan'ın başını çektiği toplumsal muhalefet biçimi halkta etki yaratmasına rağmen aydın kesiminde yer bulamamıştır.

Çok Partili Hayatla geçişle birlikte devlet ile Müslüman aydın arasında bir yakınlaşma gerçekleşti. Müslüman aydınlar devleti dışlamak yerine iktidar ile uyumlu bir şekilde davranarak Osmanlı geçmişini İslam olarak yeniden üretmeye başladılar. İktidarın en önemli güç olduğunun farkına vararak devletçi bir dili benimsediler. Necip Fazıl Kısakürek ile başlayan bu Müslüman aydın geleneği modern olduğu kadar gelenekseli de barındıran bir aydın tipinin işaretiydi. Sorunu CHP ve sol olarak görüp argümanlarını ve muhalefetlerini bunlara yönelttiler. İslamın millileştirilmesi, Osmanlı geleneğinin kutsanması, bastırılmış Müslüman toplumun tekrar hak ettiği yere gelmesi, ahlaki dejenerasyonun önlenmesi Necip Fazıl, Nurettin topçu gibi bu dönem aydınlarının en önemli gündemi olmuştur. Necip Fazıl'la başlayan Müslüman aydın geleneği Müslüman kimliğin siyasallaşmasında başat rol oynamıştır. Kemalizm ve sol'jia karşı İslam'ın ideolojik unsurlarından yararlanarak batıcı medeniyete karşı

Meşrutiyet döneminde İslamcı aydınların çıkardığı toplam gazete ve dergi sayısı 65'i bulurken Cumhuriyet döneminde Müslüman entelijansyasının kalem oynatmaması gerçekten manidardır.

savunmacı olmayan muhalif bir dil geliştirildi.

AK Partinin iktidara gelmesi ile Müslüman aydın ve siyaset arasında yumuşak bir ilişki gerçekleşti. Çoğunlukla destek ve beğenmeye dayalı bu ilişki biçimi iktidarın yanlışlarını ifade etmede zorlandı. Doğruya doğru, eğriye eğri diyebilmek güçleşirken Müslüman aydın bilgi üretiminden yoksun kaldı. Oysaki aydın olmak gücün yanında değil güce rağmen kendi doğrularında ısrarcı olabilmektir. Aydın olmak bazen kimsenin hakkı söyleyemediği zamanlarda hakikati söyleyebilmek kimsenin itiraz edemediği zamanlarda itiraz edebilmektir.

> DÜBAM YUVARLAK MASA TOPLANTILARI

TÜRKİYE'DE AYDIN-İKTİDAR SORUNU

İbrahim TIĞLI

> 2013 ŞUBAT

DÜNYA BÜLTENİ ARAŞTIRMA MASASI

DÜBAM Yayınları
Küresel İletişim Merkezi
Barbaros Bulvarı, Balmumcu / Beşiktaş
Tel: (0212) 274 80 21 – 274 80 22
www.dunyabulteni.net

